

HOOFSTUK 1

INLEIDING

Gedurende die afgelope paar dekades het sekere strukturele veranderinge in die Suid-Afrikaanse landbou plaasgevind. Daardeur is die moderne boerdery-ondernemer gedwing om meer besigheidsgeoriënteerd te raak en meer klem op beide die fisies-ekonomiese bestuur van die boerdery sowel as op finansiële bestuur te lê.

'n Uitbeweging van boere vanuit die landbousektor het vanaf 106 000 boere in 1960 tot 75 563 boere in 1976 plaasgevind (Kortbegrip, 1979, p. 6). Gemiddelde plaasgroottes het vanaf ongeveer 744 hektaar in 1950 tot 1 142 hektaar in 1976 toegeneem. In die Wes-Transvaal het plaasgroottes toegeneem vanaf 575 hektaar in 1948/49 tot 955 hektaar in 1975/76 (Du Preez, 1977); in die Transvaalse Hoëveld vanaf 516 hektaar in 1947/48 tot 691 hektaar in 1974/75 (Viljoen, 1976) en in Noordwes-Vrystaat vanaf 559 hektaar in 1948/49 tot 1 019 hektaar in 1976/77 (Nel, 1978). Daar was dus 'n aansienlike vergroting van hierdie eenhede en gevolglik 'n beweging van arbeid en bestuur vanuit die landbousektor na ander sektore in die ekonomie.

Die gemiddelde belegging per boerdery-eenheid in Suid-Afrika het toegeneem vanaf ongeveer R16 800 in 1950 tot ongeveer R271 000 in 1978 (Kortbegrip, 1979, pp. 6, 89). Dit dui op 'n kapitaalintensiewe bedryf waar kapitaalbestuur 'n belangrike faktor geword het. Terselfdertyd het die opbrengs per R100 kapitaalbelegging gestyg van 5,0 in 1970 tot 9,3 in 1974 en daarna tot 7,4 in 1977 gedaal (S.A.L.U., 1978).

Grootskaalse boerdery vereis dus 'n aansienlike kapitaalbelegging. Aangesien kapitaalbronne beperk is, en heelwat boere bowendien hul bedrywigheede op 'n betreklik klein skaal begin, moet gepoog word om binne bepaalde grense uit te brei. Daarbenewens is dit 'n wesentlike probleem dat eienaarskap, vergeleke met huur van bronne, 'n aansienlike belegging vereis. Gesonde finansiële praktyke is noodsaaklik om kapitaal te verkry en doelmatig aan te wend.

Vanaf 1960/61 tot 1970/71 het pryse van boerderybenodighede met ongeveer 17 persent gestyg. Tussen 1970/71 en 1977/78 was die styging egter 144 persent (83 persent sedert 1973/74). Hierteenoor het landbouprodukpriese vanaf 1970/71 tot 1977/78

met 105 persent toegeneem (met 34 persent sedert 1973/74). Die netto-inkomste van boere het nogtans toegeneem vanaf R456 miljoen in 1970 tot R1 508 miljoen in 1977 (gedefleer met verbruikers-prysindeks is dit R747 miljoen). Hierdie reële toename moet in 'n groot mate aan relatief gunstige klimaatstoestande toegeskryf word.

Ten spyte van 'n styging in netto-inkomste blyk dit vanuit tabel 1.1 dat die groter toename in pryse van produksiemiddele teenoor produkpryse 'n stygende skuldlas meegebring het. Vreemde kapitaalgebruik het dus aansienlik toegeneem. Alhoewel die verhouding van skuld tot totale bates gunstig skyn te wees, word likiditeitsprobleme ondervind om lopende bedryfs-, skuld- en belastingsverpligtinge gereeld na te kom. Korttermynkrediet van koöperasies het veral toegeneem en dit blyk dat hierdie krediet ophoop. So bv. het skulde oorgedra van een jaar na die volgende, van R29,8 miljoen uit R130,3 miljoen in 1972 toegeneem tot R61,9 miljoen uit R379,5 miljoen in 1977 (S.A.L.U., 1978).

Tabel 1.1 – Totale skuldlas van boere in Suid-Afrika, 1970 tot 1978

Bron	1970 ¹	1974	1975	1976	1977	1978
	R miljoen					
Landbank	278,0	378,5	409,2	456,9	497,2	524,0
Handelsbank	281,8	402,6	430,7	505,7	486,5	598,3
Koöperasies	113,4	197,8	247,4	344,3	462,2	554,6
Landboukrediet	136,2	152,2	150,5	154,5	155,6	165,3
Privaatpersone	242,9	311,9	320,7	360,4	388,8	442,5
Ander finansiële instellings	286,9	339,5	332,3	351,6	438,3	454,3
Handelskrediet	45,0	66,8	68,6	77,1	80,0	81,0
Totaal	1 384,2	1 849,3	1 959,4	2 250,4	2 508,6	2 820,0

¹Desember 1970 en daarna elke jaar Junie

Bron: Departement van Landbou-ekonomie en bemarking

Wisselings in die jaarlikse finansiële resultate as gevolg van fluktuerende opbrengste en pryse, bemoeilik vooruitbeplanning en kan groei benadeel. 'n Onderneming met groei as doelwit, benodig effektiewe finansiële strategieë om onder inflasietoestande te kan oorlewe en groei.

Verskeie vrae kan oor ondernemingsgroeï gestel word, bv.: Wat is die effek van bestuursvermoë op die groeikapasiteit van die onderneming? Hoe beïnvloed die inisiële kapitaal- en hulpbronposisie van die ondernemer toekomstige groei? Wat is die impak van risiko- en onsekerheid op die groeiproses? Wat is die optimum koers van kapitaalakkumulasie? Wat is die optimum hoeveelheid vreemde kapitaal om onder toestande van risiko en onsekerheid te gebruik? Watter belastingsbestuurspraktyke moet gevolg word? Watter aanpassings is nodig onder toestande van koste-druk inflasie? Wat is die belangrikste komponente van groei? Watter rol kan die veebedryfstak speel in 'n hoofsaaklik gewasprodukerende onderneming of gebied?

Ten einde hierdie vrae te beantwoord, moet die effek van verskillende strategieë op ondernemingsgroeï onder toestande van risiko en onsekerheid bepaal word.

Daar bestaan interne en eksterne determinante van die groeiproses. Interne determinante is onder direkte beheer van die ondernemer en sluit in finansiële bestuurstrategieë, doelwitte, interne kapitaalrantsoenering en familiekonsumpsie. Eksterne determinante is nie onder die direkte beheer van die besluitnemer nie en kan groei óf stimuleer óf beperk, en bestaan bv. uit tegnologiese verandering, veranderinge in produk- en insetpryse, klimaatsomstandighede, inflasie, belastingskoerse en ander owerheidsmaatreëls.

Die basiese hipotese van hierdie studie is dat ondernemingsdoelwitte, veranderlikheid in netto-inkomste, konsumpsie en finansiële strategieë in die onderneming, sowel as metodes van hulpbronverkryging en beheer, die groeiproses sowel as die groeikoers van 'n onderneming betekenisvol beïnvloed. Hierdie studie sal poog om die invloed van hierdie faktore en die verbandhoudende besluitnemingsveranderlikes op groei te bepaal.

Groeï word hier omskryf as 'n toename in die netto-waarde van die onderneming. Indien groei in periode 1 vanaf A na B in periode n was, sal bruto-groeï B-A wees. Dit dui op die dinamiese aard van ondernemingsgroeï en dat 'n onderneming gedurig in die proses van groeï (positief of negatief) van een periode tot die volgende is. Die belangrikste tekortkoming van hierdie maatstaf is dat 'n verandering in die waarde van een inset (soos grond) op 'n verandering in die finansiële toestand van die onderneming dui terwyl die verdienvermoë van die onderneming nie noodwendig ook verander het nie. Die verdienvermoë van 'n onderneming moet egter ook toeneem ten einde netto-waarde oor tyd in reële terme te laat toeneem.

Die finansiële komponente wat 'n wesentlike invloed op groei kan hê, is die onderneming se winsgewendheid, die hoeveelheid vreemde kapitaal gebruik, die koste van daardie kapitaal sowel as die belastingskoers en konsumpsie-geneigdheid. Die finansiële risiko's verbonde aan verhoogde vreemde kapitaal en gevolglike vaste verpligtinge kan likiditeitsprobleme tot gevolg hê. Lenings verminder die ondernemer se likiditeit soos verkry uit ongebruikte kredietreserwes. Ongebruikte krediet is waardevol, omdat dit beskikbaar is om onsekere verwagtings teë te werk asook om onverwagte beleggingsgeleenthede te benut. Koste van kapitaal word duurder namate kredietreserwes verminder. Indien uitbreiding sou plaasvind met vreemde eerder as eie kapitaal, soos deur die beginsel van toenemende risiko geïmpliseer, sal enige variasie in verwagte inkomste die kanse vir potensiële verliese van eie kapitaal laat toeneem.

Die gekombineerde effek van belegging in groter en meer doeltreffende masjienerie en toerusting en die uitbreiding van die onderneming ten einde hierdie tegnologie ten volle te benut, is dat 'n hoë koers van kapitaalakkumulاسie vereis word ten einde die onderneming se lewensvatbaarheid te verhoog. Die kapitaalbelegging op plase het gevolglik aansienlik toegeneem. Terwyl kapitaalakkumulاسie tot totale plaasverdienste bydra, ding dit ook met konsumpsie mee om die beskikbare besteebare fondse.

Hierdie oorwegings maak dit vir die besluitnemer wenslik om sy beplanningshorison te verleng. Korttermynproduksiebesluite word gevolglik in verhouding tot finansiële besluite, minder belangrik. Laasgenoemde groep besluite hou verband met die effek van alternatiewe beleggings- en finansieringskeuses op toekomstige kontantvloei asook groei in netto-waarde en inkomste. Die effek van risiko en onsekerheid op huidige besluite vergroot oor die langtermyn. Daarom moet bestuur meer aandag gee aan strategieë om risiko en onsekerheid te hanteer. Die multiperiode effek van hulpbronnalokasie binne 'n enkele bepaalde beplanningshorison kan nie geïgnoreer word nie.

Indien insetpryse oor 'n bepaalde periode vinniger as produkpryse styg, kan 'n laer groeikoers en aansienlike kontantbestuursprobleme verwag word. Verhoogde rentekoerse sal verdere druk op die onderneming plaas.

Finansieringsoptrede reflekteer die mate van konserwatisme van die ondernemer. Dit word verwag dat hoe minder vreemde kapitaal gebruik word, hoe laer sal die verwagte

groeikoers wees. Wisselende pryse en opbrengste het ook laer groeikoerse tot gevolg. Hoe beter die vermoë van die ondernemer om pryse en opbrengste te kan voorspel, hoe hoër sal die groeikoers wees.

'n Grondverkrygingstrategie wat vir eienaarskap sowel as huur by elke geleentheid voorsiening maak, sal vinniger ondernemingsgroeï moontlik maak as 'n strategie eksklusief gebaseer op een van die twee alternatiewe beskikkingstelsels. Vir 'n gegewe hoeveelheid beleggingskapitaal, kan 'n groter hoeveelheid produktiewe dienste verkry word deur te huur eerder as te koop. Sodra genoeg fondse beskikbaar is, kan grond aangekoop word – die koers van grondappresiasie en die finansiële hefboom behoort die groeikoers te verhoog.

Hoe swakker die beginposisie van die boer, hoe swakker sal sy finansiële resultaat uiteindelik wees in vergelyking met 'n boer wat met 'n gevestigde eenheid begin het. Net so kan verwag word dat bestuursvermoë 'n deurslaggewende faktor sal wees; die ondernemer met bogemiddelde vermoëns behoort ook 'n bogemiddelde groeikoers te kan handhaaf. 'n Konserwatiewe groeïstrategie sal tot 'n laer groeikoers aanleiding gee, maar waarskynlik tot 'n minder riskante inkomste lei. Die mate waartoe risiko dus aanvaar word, bepaal in 'n groot mate die groeikoers.

Die hoofdoelwit van hierdie studie is om die effek van verskillende groeïstrategieë op ondernemingsgroeï onder dinamiese toestande wat risiko en onsekerheid insluit, te bepaal. Hierdie breë doelwit kan verder gespesifiseer word, nl:

1. Om die belangrikheid van verskillende komponente van finansiële bestuur te evalueer.
2. 'n Algemene model daar te stel wat risiko en onsekerheid inkorporeer.
3. Die effek van verskillende finansieringsoptrede op groei onder wisselende pryse en opbrengstoestande te bepaal.
4. Die effek van verskillende grondverkrygingstrategieë op groei onder verskillende finansieringsoptredes te bepaal.
5. Die effek van die beginposisie op groei van die beginnerboer te evalueer onder toestande in 3) en 4) genoem.

6. Die effek van inflasie op ondernemingsgroei te evalueer.
7. Die belangrikheid van bestuursvermoë in groei aan te toon.
8. 'n Oorsig te gee oor die gebruik van die simulasetegniek in vergelyking met ander tegnieke in die bestudering van ondernemingsgroeiprobleme.
9. Die rol van die veebedryfstak in 'n groeiende onderneming in 'n hoofsaaklik gewasproduserende onderneming of streek te bepaal.

Dit is onmoontlik om alle aspekte van ondernemingsgroei in een enkele studie behoorlik te ondersoek. Daarom word sekere veranderlikes in hierdie studie beheer, nl. strategieë, leningsbeperkings, inflasie- en rentekoerse, beginsituasies en bestuursvermoë.

In hierdie studie word die ondersoek na ondernemingsgroei beperk tot 'n enkele onderneming wat as verteenwoordigend beskou word van ondernemings wat in 'n groot mate oor dieselfde eienskappe beskik. Gegewens is verkry van drie boere in die Wes-Transvaal wat 'n bogemiddelde bestuursvermoë openbaar en nougesette produksie- en finansiële rekords hou. Verdere gegewens is verkry uit die Posrekordskema van die Afdeling Landbouproduksie-ekonomie te Pretoria, die Boerderybesigheidsbestuurshandboek van die Departement Landbou-ekonomie en -bemarking asook van die Afdeling Landbou-ingenieurswese van die Departement Landbou-tegniese Dienste.

Vanweë die klein aantal medewerkers, kan hierdie studie nie as verteenwoordigend vir die streek beskou word nie. Dit kan ook nie alle moontlike denkbare situasies dek nie. Dit behoort egter wel sekere verskynsels bloot te kan lê en mag moontlik dien as 'n riglyn vir toekomstige plaasbedryfs- en beleidsnavorsing. 'n Volledige bespreking oor hierdie gebied verskyn in die Verslag van die Komitee van Ondersoek na Landelike Hervorming (Deel 1, hfst. 8, Ongedateer).

In hierdie studie sal eers aandag gegee word aan die tradisionele en dinamiese ondernemingsteorie, die aard van strategiese besluitneming en die belangrikste komponente van finansiële bestuur. Vorige navorsing oor ondernemingsgroei sowel as 'n oorsig van die simulasetegniek sal gevolg word deur 'n beskrywing van die model wat in hierdie ondersoek gebruik word, aannames en wiskundige funksies. Daarna word die resultate van die deterministiese en stochastiese modelle aangebied en bespreek.